

ПОГОДА І РОХОДА У СВІТЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЧЕСЬКОЇ МОВ

Статтю присвячено характеристикам лексеми *погода* в українській мові і *rohoda* в чеській на тлі інших слов'янських мов. Розглянуто витоки поняття «погода» в лексикографічних джерелах, спільні й відмінні семантичні ознаки та їх розвиток у дискурсивній практиці. Виявлено нові семантико-стилістичні конотації чеської лексеми *rohoda*, яка набула статусу ключової ідеї в сучасній чеській лінгвокультурі.

Ключові слова: українська мова, чеська мова, семантичне поле «погода», семантико-стилістичні конотації, ключові ідеї лінгвокультури.

Погода vs. rohoda: значення і семантична еволюція. Лексеми укр. *погода* і чес. *rohoda* належать до загальнослов'янського лексичного фонду та генетично пов'язані з категорією темпоральності. Українська лексема *погода* містить у собі «часовий» корінь 'god' — його первісна мотивація вказує на зв'язок із часом: годь «час»; псл. *godъ* — «бути відповідним; добрий»; звідки «відповідний час» (ЕСУМ¹, 1, 545). У пам'ятках писемності XVI–XVII ст. слово *час* уживалося в основному у значенні «гарна, сприятлива погода», те саме *погодье*, *погодие* (СРЯ, 190–191), *погодыє*, *погодьливъ* «підхожий, відповідний» (СДЯ, 486–487), рос. «какова погода? каково на дворе, какое время стоит» (Даль, 155). Словник Б. Грінченка також подає українське *верем'я* у значенні «хороша погода» (Грінч., 135), *погоддя* «сприятлива погода» (там же, 233), власне, і саме слово *погода* наводить зі значенням «хороша, ясна погода» (там же), пор. українські приказки про гарну погоду: *Верем'я, аж сі серце радує* (Фран., 214), *І в погоду часом грім ударить* (Ном., 124). Така сама погодна картина виразно окреслюється в сучасних болгарській, хорватській і сербській мовах: *време* — «погода», одне із значень болг. *време* — «хубаво, ведро, ясно време» (УБР, 337), а в романських мовах, як відомо, лексема *час* позначає будь-яку погоду.

Певний семантичний парадокс полягає в тому, що слово *погода* в діалектах слов'янських мов водночас може означати не ясну, сонячну, теплу погоду, а навпаки — непогожу: *негода*, *сльота*. *Погода у вікно б'є, — зачинить* (Грінч., 233), болг. «ветър, буря, дъжд, сняг» (УБР, 337), рос. «непогода, ненастье, буря» (СРЯ, 191), «[погода] На півдні, заході нерідко означає ясну, тиху, суху погоду, в іншій частині Русі погода означає негоду, дощ, сніг, заметіль, бурю; погода іде, ниж. сніг іде, хуртовина» (Даль, 155).

Історія ідей і колективних уявлень, пов'язаних з поняттям «час», послужила основою словникових дефініцій лексеми *čas* у сучасній чеській мові: 1) послідовність усього буття і подій, яка виявляється в їх тривалості: *denní čas*, *čas*

¹ Список скорочень див. у кінці статті.

utíká та ін.; 2) невеликий, чітко не окреслений проміжок тривалості чогось, коротка частина якогось часового проміжку, яка вимірюється роками, годинами, хвилинами: *nějaký čas, čas od času*; 3) сприятливий, потрібний період для певної дії: *všechno má svůj čas*; 4) термін, призначений для виконання чогось: *čas na seti*; 5) проміжок, не зайнятий основною роботою, вільний час: *čas ke studiu*; 6) часто у формі множини) тип, характер, світогляд епохи, окремий етап у житті: *nové časy*; 7) погода (як правило, хороша): *po dešti přijde čas*; 8) об'єктивне визначення, вимірювання поступовості подій, визначених певними даними: *středoevropský čas*; 9) міра тривалості всього того, що відбувається, здійснюється: *výrobní čas*; 10) граматична категорія (SSJČ, I, 238–239).

Таким чином, у сучасній чеській мові лексема *čas* має розгалужену шкалу значень і одне з них — «погода». Без цього знання неможливо адекватно зрозуміти прислів'я *Po dešti bývá čas, po čase přší zas* «Після дощу буває гарна погода, після гарної погоди знову дощить», *blýská se na časy* «блискає на гарну погоду». Семантично повні еквіваленти має також українська мова, пор. *По слоті веремя* (Фран., 214), де «слота» — *негода*, а «веремя» — *погода*.

Чеський фразеологізм *psí počasí* (букв.: «собача погода») і його синонім *psí čas* (букв.: «собачий час») означають погану погоду, за якої хороший хазяїн і собаки на двір не вижене. Той самий стрижневий образ містять фразеологізми інших слов'янських мов: укр. *собачий холод*, рос. *собачий холод* (БМС, 735), бр. *сабачы холад* (БУС, 523), болг. *кучешко време* (БРС, 72), хорв. *pasja zima* (RHR, 826). Щодо етимології цих фразеологізмів вірогідна та версія, що вони є калькою нім. *Hundekälte*, де *Hund* «собака» і *Kälte* «холод», подібну структурно-семантичну модель реалізує французька мова: *froid de loup* (букв. «вовчий холод») (БМС, 735). При цьому в деяких слов'янських мовах збереглися образні вислови з аніمالістичним компонентом *собачий*, які перебувають в антонімічних відношеннях із зазначеними одиницями та характеризуються позитивною конотацією, пор.: ч. *psí dni* (SSJČ, II, 1161), серб. *načji dani* (СХР, 368), *nseñi dani* (там же, 486) букв.: «собачі дні», хорв. *pasja vrućina* (HFR, 634) «собача спека». Ідеться про найспекотніші літні дні між 22 липнем і 22 серпнем. Опозицію семантики фразеологізмів *psí počasí* та *psí dni* майстерно обіграв Карел Чапек у циклі оповідань «*Kritika slov*» (Критика слів): «*Pravě “psí počasí” by bylo krásnější, než si vy sami dovedete představit: červen po celý rok, na dvorku teplé výsluní a chladivý stín, krátký rosný déšť, mnoho zajímavých vůní, vlhká vysoká tráva...*»² — «Справжня “собача погода” була б найкращою з усього, що ви самі собі можете уявити: увесь рік був би липень, у дворі осоння й затінок, короткий росяний дощик, багато різних пахощів, волога висока трава...».

Від природного часу — погоди — безпосередньо залежала господарська діяльність людини. І якщо в давнину люди майже повністю були підвладні погоді, то згодом вони навчилися не лише до неї пристосовуватися, але й активно на неї впливати, а то й змінювати, пор. український фразеологізм *робити / зробити погоду* «вирішально впливати на що-небудь, бути визначальним» (ФСУМ, 740). Отже, поняття погоди розвивалося в тісному зв'язку з уявленнями про час. На широкому матеріалі слов'янських діалектів, моделюючи семантичне поле «дощ — погода — час — рік (рос. год) — година», це переконливо довів М. І. Толстой³.

² Čapek K. *Kritika slov // Spisy.*— Praha, 1991.— Sv. 21.— S. 12.

³ Толстой Н. И. Из опыта типологического исследования славянского словарного состава I. // Толстой Н. И. Избранные труды.— М., 1997.— Т. 1.— С. 45–69.

Сучасна українська мова має два значення лексеми *погода*: «Стан атмосфери (хмарність, вологість, опади, температура повітря і т. ін.) у даному місці, в даний час. *Погода була по-серпневному тиха й сонячна; //* Спокійний стан атмосфери (без хмар, опадів, вітру і т. ін.). *Знову розвіхололилось. Кілька днів стояла погода.., а це піднялося таке, що й світу не видно; Стає / стане на погоді (на погоду) —* «встановлюється добра погода» (СУМ, 715); *В погоду і смутний веселим буває* (Ном., 66). Хоча жодне з наведених значень прямо не вказує на гарну, сприятливу погоду, проте у своєму другому значенні українська лексема *погода* містить сему 'добрий, позитивний', і цим вона зближується з чеською лексемою *pohoda*.

У чеській мові лексема *pohoda* перебуває в полі синонімічних зв'язків *čas — počasí* «час — погода» (спорідненість чеських слів *čas — počasí* демонструє прозора морфологічна структура слова *po-čas-í*): «*pohoda* 1) хороша, гарна, погожа, сприятлива погода, напр., *letní pohoda* та 2) загальний позитивний фізичний і душевний стан, стан спокою і щастя» (SSJČ, II, 688).

Логічний зв'язок між чеськими *čas — počasí — pohoda* «час — погода — спокій (душевний)» простежується передусім в етимології чеського *počasí* «погода». Так, Ї. Рейзек пише про значення лексеми *počasí* у старочеській мові як «підхожий час, період» (Rejz., 480), В. Махек лише згадує лексему *počasí* в словниковій статті *čas* (Mach., 67), а Й. Голуб та С. Лиер це слово докладно не розглядали, а лише відзначили загальнослов'янське походження слова *čas* (Hol., Lyer, 117). Тому звернімося до старочеських джерел.

Стосовно слова *počesie, počasie* наведемо три значення, які нас цікавлять: 1. «*vhodná doba, příležitost*» (підхожий час, момент, шанс, можливість); 2. «*dobry (příznivý) povětrnostní stav, pohoda*» (хороші (сприятливі) метеорологічні умови, погода); 3. «*počasí, povětrnostní podmínky, stav ovzduší*» (погода, метеорологічні умови, стан атмосфери). Характерно, що для пояснення протилежного поняття словник відсилає до спільнокоренового антоніма *nepočesie* «непогода» (StčSl).

Словникова стаття слова *pohoda* — синоніма старочеського *počesie, počasie* — також подає на першому місці значення «*příznivý stav, zvl. vhodné počasí*» (сприятливі умови, зокрема підхожа для чогось погода). Проте наступні три значення відношення до погоди не мають: «2. (čí) užitek, prospěch, co je vhod (komu) (чия вигода, користь, дохід); 3. (koho / čeho) pohoda, pohodlí (кого / чого зручність, комфорт); 4. potřeba, co je potřebné k životu (потреба, те, що необхідне для життя)» (там же).

Варті уваги також ті дані старочеської мови, які засвідчують зв'язок слів позитивної семантики з поняттям «*pohoda*»: *slunečná krásá* «сонячна краса» означало *krásná pohoda* «гарна погода» (MSL), слово *pokoj* «спокій» в одному зі своїх значень збігалось зі словом *pohoda* (StčSl), а нині застаріле темпоральне слово *pochvíle* виражало семантику відпочинку «*schvíle klidu a pohody*» (там же).

Судячи зі значень та контекстів, які словник старочеської мови наводить у хронологічній послідовності, можемо стверджувати, що у слова *počasí* формування значення розгорталось трьома сходинками: від семантики «підхожий для чогось» через «сприятливі атмосферні умови, гарна погода» до «погода (будь-яка)». Натомість слово *pohoda* третю сходинку не пододало. Показовою в цьому відношенні є антонімічна пара слів *pohoda — nepohoda*. У старочеській мові слово *nepohoda* не виявляло жодних «погодних» слідів, а мало значення «*trápení, nesnáze, těžkosti*» («біль, мука, страждання, труднощі»), тобто виражало ознаки емоційно-психічного стану людини. Сучасного значення «*perpříznivé, špatné počasí, pečas*» («погана погода») слово *nepohoda* набуло в чеській мові в

так званий середній період (середина XVII ст. — XIX ст.), пор.: «Člověk ode dávna hledal v příbytcích nejen útulku před nepohodami»⁴, «Nehoda, není drobné neštěstí, nýbrž nepohoda»⁵, «Pozdní podzim přivádí mlhu a nepohody» (PSJČ, III, 416).

На окрему увагу заслуговує слово *nečas* «погана погода з дощем, снігом, сильним вітром і т. ін.». Утворене за допомогою заперечного форманта *ne-*, слово *nečas* виявляє свій прямий антонімічний зв'язок зі словом *čas*, яке, своєю чергою, у старочеській мові пов'язувалося з *počesie, počasie = počasí* (ESSČ), пор.: «Po nečase čas bývá» (Čel., 240). Словникова стаття *nečas* (ст.-ч. *nečesie, nepočesie*) містить ті самі характеристики цього поняття, тільки в заперечній формі, та наводяться вони в тій самій послідовності, що і слово *počesie, počasie*: «1. *nehodná doba, nepřihodný n. nenáležitý čas* (непідходящий, неналежний час, доба, період); 2. *nepohoda, nepřiznivé počasí, špatné počasí* (негода, несприятлива погода, погана погода); 3. *strast, soužení, utrpení* (страждання, муки)» (StčSl). До цього словотвірного гнізда належить дериват *nečasný*: «1. *nevčasný, přicházející v nepravý čas, časově nevhodný* (невчасний, невідповідний часу); 2. *nezralý, nezuzralý, náležitě nevyvinutý* (незрілий, нерозвинений належним чином); 3. [о počasí] *špatný, nepřiznivý* ([про погоду] поганий, несприятливий); 4. *zlý, krutý* (злий, суворий); 5. *nezávislý na čase, nepodléhající času, nadčasový* (непідвладний часу, надчасовий)» (там же).

Синонімом до ст.-ч. *nečesie* → *nečas* було слово також з темпоральним значенням: «*pechvíle = nepohoda, nečas*» (там же).

Слово *nečas* для сучасного чеського лексику є номінаційним ресурсом для текстів художнього стилю, напр.: «Čeká nás všeho druhu psota, svízel a nečas, tedy zejména: deště a mlhy, holomrazy, tma, vichřice a plískanice, zebavá zima, sychravina, metelice, třeskuté mrazy, náledí a ostatní náležitosti zimy... A hlavně snad se až příliš koncentrujeme na starosti, jak přečkat ten nečas, místo abychom si už chystali příští pohodu»⁶. Наша спроба відшукати контексти вживання слова *nečas* у публіцистиці результатів не дала. Найбільші чеські газети «*Lidové noviny*» і «*Mladá fronta dnes*» жодного прикладу, крім прізвиська *Nečas*, не містили.

З матеріалів старочеського словника впливає, що у старочеській мові існувало два слова на позначення гарної (а не будь-якої) погоди — це *počesie, počasie* та *pohoda*. Слово *pohoda* не розвинуло свого значення ширше, до «погода (хороша — погана, сприятлива — несприятлива)», як в українській та російській мовах. Цього не сталося через «уроджені» властивості чеського кореня *-hod*, який містить ознаку «добрий, гарний, красивий, відповідний, належний, підходящий» тощо, пор.: *hodný* «добрий, гарний», *hodit se* «годитися, підходити що кому для чого», *pohodlí* «комфорт», *vhodný* «зручний, відповідний, доречний» та ін.

Гіпотезу про шляхи розмежування в чеській мові семантики слів *čas* — *počasí* — *pohoda* і сфери природного світу, які вони позначають, ми відшукали у відомого історика мови І. Немця: «Зі слова *čas* на ґрунті чеської мови для спеціального значення “час, підходящий для чого-небудь” було утворено спеціальне слово *počasí* за допомогою префікса, який мало старше слово *pohoda* з подібним значенням (пор. ст.-рос. *godъ* і *pogodije = pogoda*); потім ця нова назва (*počasie*) упродовж розвитку свого значення дійшла далі, ніж старший спільнослов'янський синонім (*pohoda*), бо мала в чеській мові опору для збереження значення

⁴ Hauer V. Selský statek ve Slezsku // Český lid.— 1895.— R. 4. N 1.— S. 11.

⁵ Skřivánková-Šimerková J. Odchyly a zvláštností řeči v Plzni a na Plzeňsku // Ibid.— 1905.— R. 14. N 1.— S. 25.

⁶ Čapek K. Kalendář // Spisy.— Praha, 1983.— Sv. 12.— S. 102.

‘відповідність’ (> сприятливість) у словах, формально та генетично споріднених (зокрема, *pohodlí*; подібної опори не мало, наприклад, рос. *pogoda*). Так само, як рос. *pogoda*, чеське слово *počasie* набуло значення “атмосферні умови” та було за цим значенням закріплене⁷.

У сучасній чеській мові слово *pohoda* у значенні «гарна, погожа погода» характеризується невеликою частотністю вживання. Можна навести контексти з літератури старшої доби, напр.: «A když přijde na jaro pohoda, příd' synečku, příd' do vinohrada»⁸, «Bystrému oku a uchu pastevcovu neujde v přírodě žádný zjev a zvuk. Vidí-li ptáky v povětří kroužiti, již volá na ně: “Kavečky, kavečky, do kola! aby byla zejtra pohoda!”»⁹, «Bylo na pohodě, obloha se modře vyjasnila» (PSJČ).

І навпаки, слово *pohoda* як загальний позитивний фізичний і душевний стан, стан задоволення, комфорту, гармонії, спокою і щастя в сучасній чеській мові розвинуло такі масштабні семантико-стилістичні конотації, що набуло статусу ключового слова в чеській лінгвокультурі. Важко собі уявити будь-яку соціальну реалію — колективну чи індивідуальну, — яка б не культивувала, рекламувала, бажала чи прагнула *pohody*. Це і *čajovna V pohodě, penzion V pohodě, důchodci v pohodě, dieta v pohodě, škola v pohodě, angličtina v pohodě, zahrada v pohodě* та ін.

Маючи великий «історичний стаж», чеське слово *pohoda* продовжує розвиватися і демонструє свій неологічний потенціал. Один з перших сучасних словників чеських нових слів і значень «Со v slovnících nenajdete» (1994) фіксує новий дериват *pohodový* «спокійний, урівноважений, зручний, безтурботний, легкий, приємний, комфортний, неспішний, неквапливий» (досі в мові для вираження відтінків одного й того самого значення послуговувалися словом *pohodlný*, хоча не для всіх контекстів це можливо): *pohodový život, pohodová hudba, pohodové lidé*. Уперше тут з’являються також нові фразеологізми з компонентом *pohoda*: *být v pohodě, je to v pohodě, zvládnout něco v pohodě* зі спільним тлумаченням «спокійно, в порядку, за сприятливих обставин» (Sln, 133). Словники неологізмів чеської мови (Nová slova v češtině 1, 1998) і (Nová slova v češtině 2, 2004) подають нові похідні від *pohoda*: *pohodář* (і жін. рід *pohodářka*) «оптиміст» (NS, 1, 212), нові суб’єкти і все, що якісно їх характеризує, дістали означення *pohodářský*, відповідно обставина способу дії — *pohodářsky*. За рахунок своїх словотворчих ресурсів сучасна чеська мова збагатилася також словом *pohodovka* — «те, що створює емоційний, психологічний комфорт, характеризується позитивним впливом» (NS, 2, 332). Так можуть називати фільм, концерт, відпочинок і навіть задоволення від автоперегонів або просто швидкої їзди машиною. Словник нелітературної чеської мови, що репрезентує сленги, аргі, жаргонізми, слово *pohodovka* тлумачить як «приємна пісенька» (SNČ, 294). На цьому список дериватів не вичерпується. Є ще *pohodička, pohodličko, pohodlník, pohodlnický, pohodlnictví, pohodovost* (TJČ, 874).

Поняттєву сферу слова *pohoda* всебічно й відносно повно представлено словником-тезаурусом чеської мови. Так, ознаки мотиваційної єдності виявляють поняття «hezké počasí», «pohodlí», «pohovění», «poklid», «příjemnost», «přízeň osudu», «radost», «snadná věc» (TJČ, 874). У деяких контекстах іменник *pohoda* можуть заступати слова *pohodička, životní pohoda, spokojený život, poklid, klid domácího krbu, posezení v teple, příjemné posezení, pohodlí, komfort, blahobyt*,

⁷ Němec I. Ze staročeského slovníku // Listy filologické.— 1961.— R. 9. Sv. 1.— S. 24.

⁸ Leiošník J. O rhythmú národních písní moravských // Český lid.— 1905.— R. 14. N 1.— S. 2.

⁹ Vyhliđal J. Ptačí řeč ve Slezsku // Ibid.— 1899.— R. 8. N 1.— S. 342.

siesta, otium, oáza, idyla, idylka, selanka, klídek, havaj (ТЈС, 433). Цей синонімічний ряд має спільну семантичну особливість: ідеться про позитивну ознаку буття не соціальної групи чи суспільства в цілому, а цінність, що багато важить для індивіда як представника людського роду з усіма її психологічними, морально-етичними і психічними характеристиками й потребами, які в кожного — свої. А відтак поняття «*pohoda*» охоплює такі аспекти життя людини, як зручність, комфорт, гармонія, благо, задоволення, гарний настрій, спокій, затишок, відпочинок, свобода, вільний час, неспішність, необмеженість, необтяженість, прихильність долі, радість, щастя тощо. Примітно, що словники фіксували слово *čas* у переносному значенні — «щастя» (див., зокрема, у М. І. Михельсона «время (иноск.) счастье» — Мих., I, 126).

Інтенційний потенціал слова *pohoda*. Крім семантичної самодостатності (*V pohodě!*), чеське слово *pohoda* прагне парності, смислової симетрії — володіє інтенційним потенціалом. Під інтенційним потенціалом лексичної одиниці ми розуміємо її властивість тяжіти до комбінацій з іншими словами, що належать до спільного семантичного шару, для доповнення, розширення, нюансування свого змісту. Найчастіше таке поєднання виявляється в контекстах зі словом *klid* «спокій», в якому домінує психологічний компонент — спокій у душі окремої людини, затишок, окрема місцина, гніздечко для усамітнення, бажано біля родинного вогнища, каміна або на природі, пор.: «*Starlingovou ovanula atmosféra klidu a pohody; oáza klidu a pohody; Dům, kterým jsme se mohli procházet, je totiž plný světla, vzduchu, pohody a klidu*» (syn 2010), «...byla by to zas taková chvála klidu a ticha, ticha a klidu a pohody» (Čapek, 1993, 191). За даними лексикографічних джерел слова *klid* і *pohoda* є синонімами, їх зближують семи 'гармонія', 'лад', 'рівновага' ще з часів загальнослов'янської мовної єдності: *klid* «stav uspokojení, pohodlí» (ESSČ), *pohoda* «pokoj, klid, stav nerušenosti, odpočinek» (StčSl).

Серед переносних значень психоемоційної сфери, що виникли на основі іменника *klid*, особливе місце займає усталений вислів *To chce klid!* «Спокійно! Не хвилюйтеся! Бережіть свої нерви!». Серед чехів поширена думка, що автором цього гасла є Швейк — герой роману Я. Гашека «Пригоди бравого вояка Швейка»: «*A nakonec něco klasicky českého. Není tomu tak dávno, co téměř každou českou hospodu zdobilo umělecké dílo..., jež zpodobovalo dobrého vojáka Švejka s úsměvem po celé tváři, s úsměvem, který říká: To chce klid. Zkuste tuhle větu v Naškově románu najít*» (syn 2013pub). Швейкознавці стверджують, що Швейк ніколи цієї фрази не виголошував, проте вираз набув такого поширення, що його часто використовують у різних ситуаціях, а зі Швейком вислів пов'язує гумор, іронія, гротеск. Бард Пепа Нос написав пісеньку, в якій є слова «*To chce klid a pohy v suchu*», П. Тейлор написав книжку «*Doktore, teď to chce klid!*», на автомобілі випустили наклейки «*To chce klid!*», піротехніки назвали салют «*To chce klid!*», а кав'ярні обрали собі назву «*To chce klid*». Схоже, що цей вислів отримав національно-культурну маркованість (цьому опосередковано посприяв Швейк, якого часто вважають уособленням чеського національного характеру) і є ментальною характеристикою етнічної спільноти. Про це висловлюються самі чехи: «*My Češi jsme přece proslulí rčením: To chce klid! Češi jsou bohužel národ, který má na všechno dost času. Heslo «to chce klid» je pro nás opravdu typické*» (там же). Поступово в чеській мові ця модель актуалізується, і до слова *klid* додається синонімім *pohoda*, або одне слово поступається іншому, пор.: «*Vánoce podle mého názoru nejsou o tom, kdo bude mít nejvíce a nejdražších dávků. Rozhodně to chce pohodu a klid; Čtyři sekundy na pět ran, to chce pohodu*» (там же).

Природно, що для вираження психічного стану, позитивного настрою та емоцій слово *pohoda* вступає в комбінації зі словами *cit, pocit, radost, spokojenost, štěstí, láska, dobrá nálada* та ін.: *pocit pohody ve čtyřech oblastech: fyzické, citové, společenské a duševní; neobvyklý pocit pohody; pocit pohody a vnitřního klidu; pocit pohody a tepla; neuvěřitelný pocit klidu a pohody; pocit míru a pohody; vlna pohody a euforie, klid mysli a pohoda duše.*

У поле своїх семантичних зв'язків слово *pohoda* залучає багато субстантивних та ад'єктивних компонентів позитивної конотації, що виражають якість позначуваного поняття або окреслюють цінності, які становлять пріоритет для людини — є бажаними, омріяними, очікуваними. У ролі означень виступають слова *duševní, tělesná, vnitřní, emocionální, vitaná, idylická, provinční, zasloužená, neuvěřitelná, nevyslovitelná, nefalšovaná, vesnická, prázdninová, harmonická, báječná, pohádková, všudypřítomná, rozmarná, rajská*. Наявні також прикметники, у значенні яких ціннісна ознака домінує: *vzácná, pozlacená*. Ступінь якісної характеристики передають прикметники *opravdová, správná, úplná, maximální*. Слово *pohoda* дотичне до характеристики суспільних відносин: *rodinná, manželská, intimní, přátelská, bratrská* і навіть *mezinárodní, politická*.

Особливі контексти створює семантика слова *pohoda* з дієсловами. Типовими і частовживаними є вислови *užít si pohody, udělat si pohodu, vychutnat si pohodu*. Інтегральна ознака, що об'єднує зазначені дієслова, — наявність зворотного займенника *si* в давальному відмінку, що вказує на виконання певної дії у своїх інтересах, для задоволення власних потреб, отримання вигоди, задоволення тощо. Семантична спільність дієслів *udělat si* «влаштувати, зробити щось для себе <хороше>», *užít si* «спожити, ужити, скуштувати», *vychutnat si* «насолодитися, поласувати, насититися, посмакувати» виявляється через їхній зв'язок з позитивними смаковими відчуттями від споживання їжі, а відтак з емоційним станом — станом задоволення і насолоди, пор.: «*sladká pohoda; hlavně že po večeři budeme mít to, co je stejně důležité jako jídlo: dobrou pohodu, výbornou náladu, příjemné pocitu*» (syn 2010). Ці мотивувальні ознаки (від фізичних до духовних) становлять підґрунтя метафор, якими ми в прямому розумінні слова живемо: *užít si pohody* «відпочити», *udělat si pohodu* «влаштувати собі відпочинок, комфорт», *vychutnat si pohodu* «насолодитися відпочинком» — тими моментами життя, що приносять радість, втіху, приємність, комфорт: «*Jednou za čas je dobré oddychnout, uvolnit se, užít si pohody a nechat o sebe pečovat jiné*», «*Pojďme si popovídat, příjemně posedět, na chvíli se zastavit, udělat si pohodu*», «*U nás jsou vítáni všichni ti, kteří si chtějí vychutnat klid, pohodu, přírodu*», «*Užívaly si super prima pohodu*». Наведені приклади відображають відому для багатьох мов метафоричну модель «тілесна метафора душі» при описанні психоемоційного стану, яку запропонував Ю. Д. Апресян. Ідея вченого полягала в тому, що душа людини відчуває щось подібне до того, що відчуває її тіло. Теорія «тілесної метафори душі» виявилася дуже плідною та отримала подальший розвиток. Так, А. А. Залізник писала: «Уподібнення “душа — тіло” лежить в основі, з одного боку, великої кількості фразеологічних одиниць та, з другого, є джерелом переносного значення, тобто породжує синхронну полісемію “фізична дія / стан — душевний стан”»¹⁰. Влучною ілюстрацією цієї тези є чеський образ *ztělesněná pohoda* «духовно-тілесна / духотворена гармонія»: «*Někomu by se mohlo zdát, že jde o ztělesněnou pohodu, jaká vůbec může nastat ve vztahu mezi matkou a dcerou:*

¹⁰ Залізник А. А. Многозначность в языке и способы ее представления.— М., 2006.— С. 65.

poslušné dítě a milující rodič pospolu — a jako bonus jasné březnové světlo, dopadající do místnosti velkým okny» (syn 2010).

Крім вираження позитивного емоційного стану, слово *pohoda* є джерелом метафор, у яких виявляється генетичний зв'язок з поняттями «час, атмосферні явища та природні об'єкти», пор.: *království klidu, pohody a zastaveného času; slunečná pohoda; prosluněná pohoda, obrazy plné pohody a jasu; poklidný den, v němž je tolik pohody a ani jediného mráčku; ovzduší pohody, vznášet se na oblaku štěstí a pohody; ostrůvek pohody a klidu* та ін.

Мовні етикетні формули і *pohoda*. Серед зазначених нових слів і висловів, яким дало життя слово *pohoda*, виділяється фразеологізм *být v pohodě*. Специфіка його семантики полягає у виразній суб'єктивності, яка пов'язана з семантичною багатомірністю, багатозначністю слова *pohoda*.

Кожний розмовник або підручник мови для іноземців містить усталені вислови, що є стандартними мовними реакціями на стереотипні ситуації. Найтипівішими кліше є *Jak se máš / máte? Jak se ti / vám daří? Jak se ti / vám vede? — Jak tvoji / vaši spravi?* Звичайною відповіддю в чеськомовному середовищі є *Dobře — Добре, Výborně — Чудово, Ujde to — Так собі, помаленьку, Nic moc / Нічого особливого* та ін. Один з таких діалогів відтворив К. Чапек у збірці «O lidech». Наводимо його у скороченому варіанті, але з висновком автора: «“Brejden, pane, jak se máte?” — “Aáale špatné, pane, za nic to nestojí”... To je normální československý rozhovor, který by měl stát hned na první stránce každé praktické cvičebnice jazyka českého»¹¹ — «“Добридень, пане, як ваші справи?” — “Та погано, пане, нічого хорошого...” Це нормальна чехословацька розмова, яка б мала бути на першій сторінці кожного посібника з чеської мови».

Останнім часом партнери по комунікації реагують на подібне запитання мовною формулою *V pohodě!* або просто *Pohoda!* Це настільки типова відповідь, що, можливо, скоро і вона потрапить до посібників чеської мови для іноземців. Принаймні слово *pohodář* уже наявне у такій навчальній книжці: «Jeho žáci o něm říkají, že je to *pohodář*, který si vždycky uměl naplno užívat života»¹².

Походження фразеологізму *V pohodě!* пов'язують з молодіжним сленгом: «*B: Tak to by bylo kúl, ne? A: To by bylo. Jinak to znamená, že je to v pohodě, v klidu, pohodová, dobrá věc*»¹³.

Молодіжний сленг допускає щодо вислову *v pohodě* усичений варіант *v roho* — обидва тлумачаться як «в порядку» (SNČ, 294). Соціальна оцінка явища під назвою *pohodovost* характеризується передусім як культ сучасної молоді, хоча насправді нині він поширився на всі верстви суспільства.

У формулах соціального етикету найчастіше зустрічаємо слово *pohoda* в епістолярних або вітальних текстах — вітаннях з днем народження, ювілеєм, календарними святами (*vánoční, novoroční, sváteční*), що завершуються різними побажаннями, напр.: «*K díkům za vykonanou práci připojujeme i naše upřímná přání, aby náš jubilarant ještě dlouho ve zdraví a životní pohodě v tomto záslužném díle pokračoval*»¹⁴, «*Ať profesor Mistřík vstoupí do osmého desetiletí svého života v plném zdraví, v dobré pohodě a s elánem*»¹⁵, «*Těším se na shledanou a na kousek*

¹¹ Čapek K. O lidech.— Praha, 1940.— S. 11.

¹² Boccou Kestřánková M., Hlínová K. a j. Čeština pro cizince.— Brno, 2013.— S. 3.

¹³ Svobodová D., Kavalová E. O jazyce autorů graffiti, I. // Naše řeč.— 1999.— R. 82.— S. 253.

¹⁴ Těšitelová M. Profesor Vladimír Šmilauer osmdesátníkem // Ibid.— 1975.— R. 58.— S. 172.

¹⁵ Těšitelová M. Významné jubileum slovenské i české jazykovědy // Ibid.— 1991.— R. 74.— S. 151.

duševní a morální pohody», «velmi jí potřebuju. S pozdravem nejsrdečnějším K Č»¹⁶, «Přeji Vám šťastné svátky a lepší vnitřní pohodu a jsem upřímně Váš K. Čapek»¹⁷. У подібних контекстах слово *pohoda* зв'язане однією смисловою ниточкою зі словами *zdraví, štěstí, radost, láska, blahobyt, spokojenost*, які віддзеркалюють аксіологічні стандарти, визнані та значущі для суспільства в цілому, напр.: *přeji v novém roce zdraví, štěstí, pohodu v osobním a pracovním životě*.

Пohoda і реклама. Мова реклами — особлива царина творчої винахідливості, засіб досягнення маркетингової мети: продати товари, послуги, нав'язати ідеї та одержати прибуток. Дослідниця мови чеської реклами С. Чмейркова справедливо зазначала, що «реклама часто сприймається як украй надокучлива, стомлива і в'їдлива, бо щоденно продирається в особистий простір людини, повчає її; чим розпочати гігієну і чим її завершити, що пити, кусати й жувати, і як потім схуднути, як працювати і відпочивати, а коли всього цього людина має по самісіньку зав'язку, рекомендує, як вийти з депресії і знову сяяти посмішкою»¹⁸. Позитивний вплив реклами, однак, можливий, якщо вдало знайдено той образ, який апелює до інтересів і переконань потенційних споживачів. Для чехів успіх реклами апріорі забезпечує ключове слово *pohoda*. Його використання в рекламних текстах — справжній стратегічний хід: через ідею досягнути бажаного комерційного ефекту та одержати від цього зиск. Заклади торгівлі, освіти, відпочинку, харчування, побуту, спорту обіцяють «*v pohodě*» надати вам свої послуги, або як комерційний об'єкт існують під вивіскою *Pohoda*, напр.: *Certifikát POHODA, Kavárna Pohoda, Hlídaní dětí v pohodě, V JARNÍ POHODĚ najdete širokou nabídku dámské konfekce, Relaxujte v pohodě a poklidu po celý den* та ін.

Ключовим елементом рекламного тексту є слоган — коротка, але емка рекламна фраза, пропозиція, постійно використовуваний фірмовий оригінальний девіз. Українському споживачеві добре відомий слоган *Нехай проблеми та незгоди не роблять вам в житті погоди!* В україномовних рекламах трапляються поодинокі образні вислови на зразок *найважливіше — погода в домі* (поради, як подолати сімейну кризу або слоган про необхідність установаження кондиціонера), проте й вони *погоди не роблять*. Натомість чеське *pohoda* широко рекламує задоволення не лише матеріальних, а й психологічних, духовних, інтелектуальних потреб та цінностей, часто із застосуванням графічних засобів, пор.: *Škola? V pohodě!, Pracujte BEZ STRESU, buďte v POHODĚ, Užijte si to a buďte v pohodě!, Buďte zdraví, v kondici a pohodě!, Buďte v pohodě: 10 tipů, jak se nenechat odrovnat stresem!, Buďte v pohodě a zhubnete, Buďte v pohodě!, Je tu jarní péče pro váš vůz* та ін. Усі ці прийоми — форма встановлення позитивних контактів і взаємного інтересу зацікавлених сторін.

Переклад і pohoda. З погляду перекладу на українську мову аналізовані чеські неологізми становлять чималі труднощі. Звісно, на вибір оптимального еквіваленту впливає контекст. Чеський фразеологізм *V pohodě!* українською мовою пропонуємо перекладати кількома варіантами: *В порядку! Без проблем! У кондиції! Добре! Супер! Гарзд! Усе в [повному] ажурі!* До емоційно-експресивного *pohodář*, а надто *pohodářka*, підібрати відповідник складніше. В усякому разі варіант *пофігіст*, що його пропонує один з електронних словників, точно можна вважати невдалим, оскільки він має абсолютно протилежну — негативну конота-

¹⁶ Čapek K. Korespondence II. // Spisy.— Praha, 1993.— Sv. 23.— S. 232.

¹⁷ Čapek K. Korespondence I. // Ibid.— Sv. 2.— S. 9.

¹⁸ Čmejrková S. Jazyk reklamy // Český jazyk na přelomu tisíciletí / Daneš Fr. a kol.— Praha, 1997.—S. 33.

цію. *Пофігіст* — людина, яка культивує в собі пофігізм, тобто байдужість, апатію, незацікавленість навколишнім світом, зневагу до його зовнішніх умовностей. *Pohodář*, навпаки, ставиться до життя позитивно, легко, безтурботно та не звертає уваги на жодні життєві проблеми. У нашому сьогоденні не вистачає позитиву. Телепроект «Територія позитиву» (студія 1+1) людей, які мають позитивну життєву позицію, називає *позитивник* або *позитивець*, *позитивчик*.

Як показав порівняльний аналіз лексем укр. *погода* і ч. *pohoda*, незважаючи на спільні генетичні корені, семантика укр. *погода* не виходить за межі номінації атмосферних ознак і станів. На тлі української мови чеське слово *pohoda* виявляє лінгвоспецифічні культурні конотації, і підібрати до нього однослівний, лаконічний і водночас ємкий аналог важко. У мовній картині чехів «*pohoda*» — це бренд. Це поняття викристалізувалося в ідею спокійного, приємного, зручного, невибагливого, простого, але комфортного, психічно зрівноваженого, в міру безтурботного, приватного, родинного життя. Точніше, не всього життя, що обчислюється роками (це було б бажано, але неможливо). Повертаючись до прототипних ознак поняття «час», зазначимо, що стан під назвою *pohoda* має короткий часовий вимір — хвилини або години. Звідси споріднена мотивація виразів *mit dobrou chvílí* «мати гарний настрій» (SSJČ, I, 715), заст. *kratochvíle* «забава» (там же, 991), ст.-ч. *chvíli krátiti* «коротати час, бавитися» (ESSČ). Сучасна чеська мова поглибила семантику лексеми *pohoda*. Сукупність уявлень, що структурують значення цього слова і словосполучень, створили мовно-когнітивний образ *POHODA*, який співзвучний з культурними стереотипами, презентує життєві пріоритети й цінності.

Дослідження питань національно-культурних особливостей нерідної мови — завдання складне. Втручання в чужоземний простір вимагає особливої обережності й делікатності, тому насамкінець пошлемося на чеського автора: «Чехи люблять спокій <...> Вони вміють бути дуже лояльними, вдячними і навіть глибоко відданими своєму спокою. Кожен, хто від них бажав би лояльності, мав би їм передусім гарантувати спокій».

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- БМС — *Бирих А. К., Мокієнко В. М., Степанова Л. И.* Русская фразеология : Историко-этимолог. словарь.— 3-е изд., испр. и доп.— М., 2005.— 926 с.
- БРС — *Бернштейн С. Б.* Болгарско-русский словарь.— М., 1975.— 768 с.
- БУС — *Півторак Г. П., Скопненко О. І.* Білорусько-український словник / За ред. Г. П. Півторака.— К., 2006.— 723 с.
- Грінч. — Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : В 4 т.— К., 1996.— Т. 3.— 516 с.
- Даль — *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка : В 4 т.— М., 1978.— Т. 3.— 555 с.
- ЕСУМ — *Етимологічний словник української мови : В 7 т / Редкол.: Мельничук О. С. (гол. ред.) та ін.— К., 1982–2012.— Т. 1–6.*
- Мих. — *Михельсон М. И.* Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии : Сб. образ. слов и иносказаний : В 2 т.— М., 1994.— Т. 1.— 819 с.
- Номис СДЯ — *Номис М.* Українські приказки, прислів'я, і таке інше.— К., 1993.— 765 с.
- СДЯ — *Словарь древнерусского языка XI–XIV вв. : В 10 т.— М., 2000.— Т. 6.— 608 с.*
- СРЯ — *Словарь русского языка XI–XVII вв.— М., 1989.— Вып. 15.— 288 с.*
- СХР — *Толстой Н. И.* Сербско-хорватско-русский словарь.— М., 1970.— 735 с.
- СУМ — *Словник української мови : В 11 т.— К., 1975.— Т. 6.— 715 с.*
- УБР — *Кънева П.* Украинско-български речник.— София, 2013.— 542 с.
- Фран. — *Франко І.* Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упоряд. і пояснив Др. І. Франко.— 2-е вид.— Л., 2006.— Т. 1.— 831 с.

- ФСУМ — Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін.— К., 1993.— 980 с.
- Čel. — Čelakovský F. L. Mudrosloví národu slovanského ve příslovích / Do tisku přípr., rejstříkem, pozn. a dosl. opatř. K. Dvořák. — 3-í. vyd.— Praha, 1949 — 922 s.
- ESSČ — Elektronický slovník staré češtiny. — <http://vocabulary.ujc.cas.cz>.
- HFR — Menac A., Fink Arsovski Ž., Venturin R. Hrvatski frazeološki rječnik.— Zagreb, 2014 — 794 s.
- Hol., Lyer — Holub J., Lyer S. Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím.— 2-é. vyd.— Praha, 1968.— 527 s.
- Machek — Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského.— Praha, 1957.— 627 s.
- MSL — Malý staročeský slovník.— <http://vocabulary.ujc.cas.cz>.
- NS 1 — Nová slova v češtině 1: Slovník neologizmů / Kolektiv autorů pod ved. O. Martincové.— Praha, 1998.— 356 s.
- NS 2 — Nová slova v češtině 2: Slovník neologizmů / Kolektiv autorů pod ved. O. Martincové.— Praha, 2004.— 568 s.
- PSJČ — Příruční slovník jazyka českého : V 9 t.— V Praze, 1935–1957.
- Rejz. — Rejzek J. Český etymologický slovník.— Praha, 2001.— 752 s.
- RHR — Radoslav F. Poljanec, Madatova-Poljanec S. M. Rusko-hrvatski rječnik.— Zagreb, 2002.— 1043 s.
- Sln — Sochová Z., Poštolková B. Co v slovnících nenajdete : Novinky v součas. slovní zásobě.— Praha, 1994.— 204 s.
- SNČ — Slovník nespisovné češtiny: argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost: historie a původ slov / J. Hugo (hl. red.).— Praha, 2006.— 413 s.
- SSJČ — Slovník spisovného jazyka českého / Zprac. lexikograf. kolektiv Ústavu pro jazyk český ČSAV pod vedením Boh. Havránka a j.— Praha, 1971.— D. 1–4.
- StěSl — Staročeský slovník.— <http://vocabulary.ujc.cas.cz>.
- syn 2010 — Чеський національний корпус.— <http://ucnk.ff.cuni.cz/>.
- syn 2013pub — Чеський національний корпус.— <http://ucnk.ff.cuni.cz/>.
- TJČ — Tezaurus jazyka českého : Slovník českých slov a frází souznačných, blízkých a příbuzných / A. Klégr.— Praha, 2007.— 1189 s.

L. I. DANYLENKO

NOMINATIONS OF *WEATHER* IN THE UKRAINIAN AND CZECH LANGUAGES

The article is dedicated to characteristics of lexical units weather in Ukrainian and pohoda in Czech in comparison with other Slavic languages. Origins of meaning of weather in lexicographical sources, common and distinguishing characteristics and their development in discursive practice are studied. New semantic and stylistics connotations of the Czech language unit pohoda are discovered, which has gained the status of the core idea in the modern Czech cultural linguistics.

Keywords: Ukrainian language, Czech language, pohoda semantic field, semantic and stylistics connotations, key ideas of cultural linguistics.